

ДЪРЖАВНИЯТ СУВЕРЕНИТЕТ НА БЪЛГАРИЯ - ОТ ПАРИЖ 1919 Г. ДО ПАРИЖ 1947 Г. ТАКА Е ЛОШО, А ИНАЧЕ НЕ Е ДОБРЕ!

ДИМИТЪР СИРКОВ

Както е известно, Ньойският мирен договор отнема български земи, налага непосилни репарации, както и строги ограничения във въоръжаването на България — тя фактически е лишена от правото да поддържа въоръжени сили за своята отбрана. Главната задача на българската дипломация след 1919 г. е да съхрани това, което е останало от България, и да полага усилия да се премахнат, или поне смекчат унижителните постановления на диктата от Ньойи. Тези два аспекта — запазването, или по-точно възстановяването на пълния суверенитет на българската държава и решаването на национално-териториалните проблеми — са тясно свързани, те взаимно си влияят. За това ще ги разгледам заедно.

Победена, разорена, притисната от репарационни и други финансови задължения, лишена от надеждна въоръжена сила, България се оказва и в международна изолация. Няма практическа възможност да постави за решаване който и да било висящ въпрос, оставен от Ньойския мирен договор. Преди това, за нея единствената надежда е Обществото на народите, но то е доминирано от победителите, не иска и да чуе за реална промяна на съотношението на силите или за корекция на мирните договори, макар че такава възможност е предвидена в член 19 на Пакта на ОН.

Българското правителство се стреми да подобри отношенията на България със съседите ѝ, но това е много трудно, тъй като тя има към всичките или е подозирана че има териториални претенции. То се ориентира към сближение с Югославия, с цел да разкъса обръча на изолацията. Въпреки усилията, като че ли се получава обратният резултат. През февруари 1934 г. Югославия, Гърция, Турция и Румъния се групират в Балканската антанта, създадена тъкмо за да пази версайското териториално статукво на Балканите. Тоест, насочена е единствено срещу България, тъй като именно тя не го признава и желае да го промени. Обръчът около България се затваря плътно.

Интересното е, че и след това българското правителство продължава да търси сближение с Югославия. Така идваме до 24 януари 1937 г., когато България и Югославия подписват пакт за "нерушим мир и искрено и вечно приятелство" — твърде странно определение "вечно приятелство" на фона на съществуващите между тях противоречия, чието изостряне обещава новите тенденции в международните отношения! Така е и в обществения, и в обикновения живот: онова, което е най-дефицитно, за него се говори най-много и с най-силни думи.

В случай обаче е важно и друго. В договора нищо не се споменава за

правата на българското национално малцинство в Македония, права, които са гарантирани от Пакта на Обществото на народите. По това време югославското правителство не признава наличието на българско население в Македония. Ще рече, че цената на сближението е именно замълчаването и заобикалянето на проблема. Същевременно българското правителство увеличава усилията си за сближение с Турция, за да може да предяви исканията си спрямо Румъния — за Южна Добруджа и спрямо Гърция — за Западна Тракия.

През тези години — самото навечерие на Втората световна война — все повече се очертава една драматична за българската политика дилема: ако желае да запази своята независимост и държавен суверенитет, България не трябва да повдига въпроса за ревизията на мирния договор, т. е. за удовлетворяване на българските национални искания. Защото това не може да се постигне, ако България не потърси ефективна външна подкрепа от мощна велика сила. А това пък означава, тя да се постави в нейно подчинение в заплитация се международен конфликт, да поеме задължения и рискове, които може да я тласнат към Нова национална катастрофа. Ефективна подкрепа в тогавашните условия може да дойде от Фашисткия блок — Италия и главно Германия. Тоест, или държавна независимост, или национални идеали!

И още една плоскост, върху която се разполага посоченият проблем — демокрация, но без национални идеали, или постигане на тези идеали, но при наличие на диктаторски, про- или направо фашистки режим! Такава ситуация се създава от международната конфигурация на силите. Оформящият се фашистки блок, олицетворение на отявлената и най-брутална деспотия, е този, който дава надежди, че ще подкрепи българските национални искания. Другият блок, този на демократичните държави Англия, Франция и САЩ е противник на тези искания, той е за запазване на статуквото. Към него по това време се присъединява и СССР — доскорошен противник на Версайския мир.

Оказва се, че демократичната алтернатива не пасва добре с изискването за реализиране на българските национални идеали и обратното — реализирането на тези идеали не се уляга в демократичното русло. Попътен вятър има другата, недемократичната алтернатива. Това обяснява до голяма степен защо по това време, когато и народът, и всички значими политически партии са против диктатурата, а тя си съществува безметежно, макар и да не се радва на кой знае каква опора в обществото.

С други думи, налице са два омагьосани кръга, които се пресичат.

Известен лъч надежда, че България ще може да се измъкне от тези два омагьосани кръга е Солунското споразумение от 31 юли 1938 г. То премахва военните ограничения на Ньойския мирен договор и България, вече като всяка суверенна държава, може сама да решава как и с какво да се въоръжава според собствените си преценки и възможности.

Солунското споразумение се вписва в появилата се тенденция за компромис между двата блока. Тази политика е известна като политика на сговор на

западните демокрации с Германия и Италия, на отстъпки пред техния агресивен натиск. Тъкмо върху тази плоскост българското правителство и специално цар Борис залагат големи надежди за удовлетворяване на българските искания. Цар Борис полага специални усилия за подготовката и успеха на печално известната Мюнхенска конференция на Англия, Франция, Германия и Италия през септември 1938 г. И след това българският цар използва всеки подходящ случай да убеждава представителите и на двете групировки в необходимостта от разбирателство, върху основата на отстъпки спрямо онеправданите и победени в миналата война страни. Царят не без основание се надява, че ако този процес се развие и утвърди, България ще може да реши задоволително и дори добре няколко въпроса: мирна ревизия на договора от Ньои, избягване на необходимостта България да взема страна в един голям европейски конфликт и най-после — няма да има повод за намеса на СССР в посока към Балканите. В контекста на тази прогноза и желана тенденция се вижда и запазването на държавната независимост, при едновременното удовлетворяване на българските национални искания, поне в някакъв обем.

Но България няма този шанс. Вариантът, за който се бори и на който залага българското правителство, е много хубав, много благоприятен, много красив, за да се реализира на практика в раздраната от остри противоречия Европа. Събитията поемат съвсем друга посока. Двата блока се вплитат във въоръжен конфликт. Първоначално СССР е вън от него, но неутралитетът му е по-удобен за германо-италианския блок. При едно съвсем специфично състояние на международните и балканските отношения българската държава успява да си върне по мирен път Южна Добруджа. — септември 1940.

На пръв поглед това е голям успех за предпочитания начин за решаване на национално-териториалните проблеми, при едновременно съхраняване на необвързаността и независимостта на България. Този акт става с решаващата помощ на Германия, а тя го разглежда като аванс за привързване на България към Тристранния пакт, т. е. България отново трябва да се включи в играта на голяма международна групировка, с всички произтичащи от това евентуални отрицателни последици.

В месеците след септември 1940 г. две велики сили — Германия и СССР, усилено се надпреварват да привлекат България към себе си. Всяка обещава съдействие за връщане на България загубени в предишните войни територии — СССР — Западна и Източна Тракия, Германия — само Западна Тракия. И двете мълчат за Македония. Правителството отклонява съветската оферта, защото се бои от "балтизация" и болшевизация на страната. Избира по-малкото, според него, зло — присъединява България към Тристранния пакт на Германия, Италия и Япония, допуска германски войски на българска територия, германците получават възможност да се настанят още по-убедително в българската икономика, която е поставена в услуга на германските потребности за водене на войната. Малко след това, в резултат на разгрома на Гърция и Югославия България получава правото да установи своя администрация в Беломорието и във Вардарска Македония. Не става дума за

трайно предаване на тези земи на България, а само за временно администриране, но все пак с надеждата, че когато Хитлер победи, и на българските национални идеали ще се усмихне щастието.

За момента е важно едно — че цената на тази проблематична придобивка е фактическото подчиняване на България на една чужда сила, която се представя като благодетелка. Не може да се говори, че по това време страната разполага с пълен държавен суверенитет. В най-добрия случай тя е сателит на Германия, а сателитите никъде по света не ги смятат за независими държави.

Могла ли е България да се запази като независима държава, ако не беше придобила "новите земи"? Едва ли! Все едно хитлеристките биха я прегазили. Тогава защо не се е съпротивлявала, както по това време са постъпили редица страни, заплашени или нападнати от нацистка Германия?

Управляващите не са замисляли дори символична съпротива срещу очакваното нахлуване на немците на Балканите и в България. Ето как цар Борис излага орисията на България в разговор с Никола Мушанов на 13 декември 1940 г. Безсмислена била всякаква съпротива. Не можело дори по принцип да се разговаря за помощ от Русия, нито да се остави вратата отворена за преговори със СССР с оглед бъдещото развитие на събитията, както предлагал Атанас Буров. Това значело да се остави вратата на кошарата отворена, за да влезе вълкът. Не можело да се приеме и съветът на Рендел (английски пълномощен министър в София) — "да гръмнем поне един артилерийски залп срещу преминаващите Дунава германски войски, за да демонстрираме несъгласието си. Лесно е нему, добавя Борис, че има Ламанша между белгийския бряг и Англия! Иначе моят приятел и колега Джордж VI щеше да плува по моретата върху някои дреднаут." Ърл, пълномощен министър на САЩ, пък бил по-разумен — разбирал невъзможността да се противодейства на германските войски и за това препоръчвал поведението на Дания. "Но, възкликва Борис, имат ли българските политици манталитета на датските? Със стотици ще предложат услугите си да бъдат гаулайтери, а аз ще трябва да стоя безсилен в Евксиноград..., пленник в собствената си страна". (Научен архив на БАН, сб. IV, а. е. 111, л. 21 — 22.) "Дилемата е една: Германия или Русия. Това са двете сили, които ще решават съдбата на Европа. Чувствата ви казват — Русия, но ако оставите да говори разумът ви, ще отговорите — Германия."

Излиза, че политическият елит не е в състояние да отстои държавния суверенитет, липсват му моралните качества за това. Без да пренебрегваме тази негативна преценка на Борис, който несъмнено добре е познавал политическите нрави в страната, все пак целият комплекс от условия и обстоятелства в крайна сметка се доминира от драматичната и дори трагична дилема: не може да бъдат удовлетворени националните искания, без България да се обвърже с една от влиятелните международни сили или групировка от сили. Такава обвързаност предопределя и по-нататъшните драматични събития. Поражението на Германия нанася съкрушителен удар върху следваната по време на войната българска политика. Нещо повече: Губят се не само

териториалните придобивки от 1941 г. Появява се реална опасност от откъсване на нови български територии. По време на преговорите за примирие в Кайро през август 1944 г. и по-късно, та дори и на мирната конференция в Париж 1946 г. гръцкото правителство многократно настоява старата българо-гръцка граница да се измести на север.

Не по-малко съществено е друго последствие от този ход на събитията: водещата тройка в Антихитлеристката коалиция — СССР, Англия и САЩ, извършват подялба на сфери на влияние, като на България е отредено място в зоната на съветското влияние (октомври 1944 г.). Това слага твърда рамка, в която ще се разполага суверенитетът на българската държава. Доминиращото влияние на разгромена Германия се заменя с това на друга велика сила, неин победител — СССР, при съгласието на останалите водещи държави от Обединените нации.

По силата на споразумението за примирие от 28 октомври 1944 г. в България се установява Съюзна контролна комисия (до подписването на договора за мир), която има твърде широки пълномощия. Тя може да отмени решение на правителството, ако сметне, че то не е в съгласие с условията на примирието. Два примера. През декември 1944 г. по внушение на председателя на комисията генерал Бирюзов е отменено известното 4-то постановление на Министерския съвет. Намесата е извършена само от съветската част на комисията и то по индиректен начин — чрез БКП, която организира масови протести за отмяна на постановлението. Но това не изменя същността на действието, накарняващо държавния суверенитет на страната. Вторият пример е свързан с отлагане на изборите за XXVI Обикновено народно събрание през август 1945 г. То става по искането на новопоявилата се опозиция на ОФ и с енергичната акция на американската и английската част от комисията. Ако в първия случай намесата обслужва съветското гледище (а и позицията на БКП), то във втория се удовлетворяват разбиранията на Англия и САЩ, които пък подкрепят действията на буржоазната опозиция. И в двата случая е накарнен суверенитетът на българската държава.

Българското правителство от тези години се съобразява, по-точно се подчинява на мнението и волята на външни фактори. Какъвто и политически цвят да би имало, то не би могло да се изплъзне от този контрол. Главният корен на бедата отвежда в предишния период, когато България е ангажирана в една коалиция, която губи войната. Правителството на Отечествения фронт прави опити да извоюва по-благоприятно третиране на България въпреки това наследство. Участието на България в заключителния етап на войната срещу Германия е подчинено именно на тази цел. Надеждата е на предстоящата мирна конференция след края на войната България да не бъде третирана като победен сателит на Германия, а като съвоюваща. На Парижката мирна конференция 1946 г. българската делегация настоява за това, но резултатът не е голям. България пак е разглеждана като бивш съюзник на Германия, който дължи на Гърция и Югославия репарации, наистина значително намалени. Опирайки се на исторически и икономически основания и като се стреми да

използва участието си в антихитлеристката война, България поставя искането да ѝ се върне Западна Тракия. Подкрепена е от СССР и от народнодемократични страни, но отрицателната позиция на останалите сили от коалицията е категорична. Акцията пропада.

Възниква един въпрос — доколко съветското правителство е гледало сериозно на тази инициатива, не е ли това само пропагандна акция, за да се спечели благоразположението на българското население? Та нали през есента на 1944 г. Сталин и Чърчил се споразумяха българските войски да се изтеглят от Беломорието, а Гърция беше призната за зона на английските интереси. Без да изключвам и такъв момент, не може да се отхвърлят и действителни намерения тази територия да се върне на България. По този начин СССР би получил достъп до Егейско море, , който при новата териториално-политическа уредба на Балканите и в Европа никак не е за подценяване. Във всеки случай налице е съвпадение на интересите на СССР и България в един определен пункт. Но и в този случай евентуалното удовлетворяване на едно българско национално искане пак е обусловено от влизането на България в орбитата на друга велика сила. Германия се заменя със СССР!

И какво в края на краищата се получава? Че България е заклещена в един възел от международни условия, от който десетилетия наред не може да се измъкне, да се изяви като напълно самостоятелна държава със суверенна политика. От историята обречена, от бога отвергната!

Откога се заплита тази фатална дилема? От Берлинския конгрес 1878 г.? Най-общо казано — Да! Но все пак са съществували шансове България да се освободи от мрежите на чужди сили и интереси, поне донякъде. Известно време след Освобождението българските работи се развиват добре, събитията се подреждат в посока към постепенно разрешаване на някои български национални проблеми и към утвърждаване на България като суверенно държавно формиране. Достатъчно е да споменем Съединението — 1885 г., обявяването на независимостта — 1908 г., успешната Балканска война от 1912 г. Първият удар, мощен, но все още не толкова фатален, идва на 16 юни 1913 г. — началото на Междусъюзническата война, в която България е повалена. Но дори и в този трагичен момент в пределите на България остава освободената малко преди това Западна Тракия. Макар и разгромена, пред България се открива кратковременен шанс през 1914 — 1915 г., в началото на Първата световна война, да се оправи. Тогава Антантата предлага на България да се намеси във войната на нейна страна. Обещава ѝ се незабавно заемане на Източна Тракия до линията Мидия — Енос, гарантиране на "безспорната земя" в Македония по сръбско-българския договор от 1912 г. и хинтерланда на Кавала в Гърция. Българското правителство предпочита да застане на страната на Централните сили, които обещават само Македония. България се оказва в стана на губещата коалиция. Резултатът е известен — втора национална катастрофа! При другия вариант нещата биха изглеждали твърде различно — не само непосредствено, но и в перспектива.

Или, с други думи, 1913 г. и особено 1915 година са годините на фаталните

грешки в българската външна политика. Те вкарват България в един тунел, от който десетилетия не може да излезе. Обричат я да избира между това, което е лошо и онова, което не е добре. Застава в сектора на губещата страна. Така е в 1913 г., 1915 г., в 1941 г., а в 1944 г. няма избор. Остава да видим какво ще избере в края на XX век — дали ще е, както в началото на века?